

REFERNS: Atalay, M. C. (2022, Aralık 27). Bir örnek eser olarak Şanlıurfa, Göbeklitepe tilki sembolizmi ve ‘ilkel sanat’ tanımı üzerine (ss. 52–58). 3rd International Anatolian Congress on Scientific Research, Kayseri, Türkiye. IKSAD Publishing House. ISBN: 978-625-8254-10-5

BİR ÖRNEK ESER OLARAK ŞANLIURFA, GÖBEKLİTEPE TİLKİ SEMBOLİZMİ ve ‘İLKEK SANAT’ TANIMI ÜZERİNE

Prof. Dr. Mustafa Cevat ATALAY

Orcid: 0000-0002-7498-4722

Gaziantep Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Öğretim Üyesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Tarih öncesine ait Şanlıurfa Göbeklitepe arkeolojik kazılarında bulunan ve ‘tarihin sıfır noktası’ nitelemesiyle anılan, kült yapılarında bulunan ‘Tilki’ biçimi üzerinden ‘ilkel sanat’ nitelemesini tartışmaya açmaktır.

Varlığından bugüne, en küçüğünden en büyüğüne insan topluluklarının, estetik iletişim araçlarından birisi güzel sanatlardır. Çevre üzerine uygulanan sanatın ifade dili, günümüze kadar birçok değişime uğramıştır. Tarih öncesi, kaya resimleri, heykel ve rölyeflerin, imgelerin yapısına ait sanatın erken dönem ‘teknik’ özelliklerini gösterdiği bazı uzmanlarca iddia edilmektedir. “İlkel” ilk durumda kalmış, gelişmesinin başlangıcında, yakın, basit, karmaşık olmayan vb. biçiminde tanımlanmaktadır. Sanata ilave edilen bu niteleme, bir yargı oluşturmaktadır.

Varsayım olarak; Sanatı, insanlığın ilerlemesi-gelişmesi gibi tanımlamak, sanatın da ilerlediği, ilerleyeceği-gelişeceği yargısını oluşturacağından, sanatın estetik özelliklerini sınırlayan bir yargı ve açıklama olacaktır. Güzel Sanatlar, belli bir coğrafyaya ve zamana aittir. Ancak, ‘biçime’ dayalı göstergeler bağlamında, tarihselliğin ötesinde estetik aktarımdır. Tarih öncesi, zeki bir canlı olarak, insan doğayla sürekli bir mücadele halinde, hayatta kalmaya çalışmıştır. İçinde bulunduğu dünya ile ilişkiler kurmuştur. Çevresinde, göç yollarında ve yeni yerleşim yerlerinde yer alan, mağaralara, taşlara ve kayalara resim ve rölyefleri, heykelleri. Bu üretimler, işlevsel olması yanında estetik duyarlılığını gösteren çalışmalardır. Yapılan proto estetik çalışmaların, iletişim kurma amacı ve işlevini yerine getiren bir biçim oluşturma ihtiyacı olduğu öne sürülebilir. Estetik olmadığını, iddia edemeyeceğimiz bu çalışmaların temel amacı somut varlıklar ile insanın hayal dünyasına ait birtakım doğa ötesi güç-varlıklarla iletişim kurma çabası ile imgenmiş ve uygulanmıştır.

Tarih öncesi sanat ‘İlkel - primitif sanat’, olarak tanımlansa da, teknik olarak ustalaşmış sanat izlenimi oluşturabilecek düzeyde bir soyutlama diline sahip, fazlaca üretim bulunmaktadır. Bu çalışmalar, teknik olarak ustaca ve biçim diline ait araçlardan konturlarla ifade edilmiştir. Simge dilindeki bu biçimler, kült yapıları tanımlayan bir sembolize ederken, ‘estetize’ edilmiş biçimler, kullanılmıştır. Belli biçimler üzerinde başlangıç düzeyinde Simetri ve üsluplaşma vardır. Basit, indirgenmiş bir dile sahip bu çalışmalar, estetik olarak bir duyarlılık içermektedir.

Anahtar Kelimeler: İlkel Sanat, Sanat, Göbeklitepe, Tilki

AS AN EXAMPLE WORK ON SANLIURFA, GÖBEKLİTEPE FOX SYMBOLISM AND THE DEFINITION OF PRIMARY ART

ABSTRACT

The aim of this study is to discuss the term 'primitive art' through the form of 'Fox' found in cult structures found in the prehistoric Urfa Göbeklitepe archaeological excavations and referred to as the 'zero point of history'.

Fine arts are one of the aesthetic communication tools of human societies, from the smallest to the largest, since their existence. The language of expression of art applied to the environment has undergone many changes until today. It is claimed by some experts that

prehistoric rock paintings, sculptures and reliefs show the early 'technical' features of the art of the structure of images. "Primitive" remained in the initial state, at the very beginning of its development, close, simple, uncomplicated, etc. defined in the format. This qualification, added to art, constitutes a judgment.

As an assumption; Defining art as the progress-development of humanity will be a judgment and explanation that limits the aesthetic features of art, as it will create the judgment that art also progresses, will progress-develop. Fine Arts belong to a certain geography and time. However, in the context of 'form' based signs, it is aesthetic transfer beyond historicity.

As a prehistoric, intelligent creature, man tried to survive in a constant struggle with nature. He has established relationships with the world he lives in. His paintings, reliefs and sculptures on caves, stones and rocks, located in the vicinity, migration routes and new settlements. These productions are works that show aesthetic sensitivity as well as being functional. It can be argued that the proto-aesthetic studies need to create a form that fulfills the purpose and function of communicating. The main purpose of these studies, which we cannot claim to be aesthetic, is imagined and implemented with an effort to communicate with tangible beings and some supernatural powers-beings belonging to the human imagination.

Although prehistoric art is defined as 'Primitive - primitive art', there are too many productions with a language of abstraction that can create the impression of technically mastered art. These works are technically artfully expressed with contours from the tools of the formal language. While these forms in the language of symbols symbolize a defining cult structure, 'aestheticized' forms are used. There is an initial level of symmetry and stylization on certain forms. These works, which have a simple, reduced language, contain an aesthetic sensibility....

Keywords: Primitive Art, Art, Göbeklitepe, Fox

GİRİŞ

Tarih Öncesi Sanat ve Tanımı

"Öncelikle tekrar ve tekrar vurgulamak gerekir ki Üst Paleolitik dönem sanatına ilişkin hiçbir açıklama ispatlanamaz" (Lewis,2015:48).

İnsanlık, estetik bir iletişim dili olarak, sanatı uygular ve alımlar. Çevre üzerinde çok uzun zamandır uygulanmış sanat, günümüzden farklı ifade yollarıyla da olsa etkin olarak, insanlık kültürünün önemli parçasıdır.

İlkel Sanat nitelemesi, ilk durumda olan, naif, deneyimsiz, ustalaşmamış, üretim «ilkel» özelliklerini kapsamaktadır. Günümüzde sanat uygulamaları, geleneksel estetik argümanları bakımından teknik olarak yetkin olmayan, sanatçıya ait kavramların tam olarak olgunlaşmamış veya olgunlaşma halinde olduğu üretimler kötü, çirkin, naif ve amatör olarak nitelendirilebilmektedir. Bu kanı kapsamında, deneyimsizce, uygulanan çalışmalar biçim tekniği izleyici ile iletişim bağıni kurabilecek göstergeleri üzerinde yetersiz seviye bulunduranlardır.

Zaman kavramı bakımından incelendiğinde, estetik nitelikler ve ona dair beğeniler, Güzel Sanatlar bir dönemine, zamanına koşullanabilir ve farklılık gösterebilir. Üreten sanatçıların içinde bulunduğu, zorunlu bir tarihsellikleri vardır. Sanat, insanlık ailesinin ortak ürünüdür ve belli bir coğrafyada üretilmiştir. "Proto" estetik üretimler, sanatın evrensel özelliklerini ve sanatın belli bir coğrafyaya ve zamana ait ama «biçime» dayalı göstergeler bağlamında yerel-evrensel ifadelerini göstermektedir.

TDK'na göre, "İlkel" tanımlaması ile gelişmesinin başında bulunan olarak açıklanmıştır. Tarihsellik bağlamında kronolojide belli bir yere konumlanan çalışmalar kapsam olarak 'ilkel sanat' olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle, "ilkel sanat" kavramını tartışmak gerekir.

Mağaralara, kayalara, taşlara yapılan, görsel birtakım biçimlerin iletişim ve işlev amacı vardır. Sadedir, basit biçimlerle simgeleşmiştir. İnce detaylar bu üretimler de genellikle bulunmaz, az renkten oluşan, doğada bulunan nesne ve boya veren bitki, renkli kil vb. malzemelerle yapılmaktadır.¹

Doğal dokuya yapılan tarihsel olarak yeri üzerinde araştırma yapılan ve bulgular etrafında kronolojide belirli bir döneme veya tarihe konumlandırılan, amaçlı insan üretimi olarak, bugünkü tanımı ile ‘sanat’ çalışmaları vardır. İnsana ait imgelemi ile erken dönem gelişimi içinde tamamlayan, toplumsal kolektife ait çalışmalar, imgelerin ifade tarzına, teknik aktarımına ait ‘başlangıç’ özelliklerini gösterebilmektedir. Tarih öncesi, sanata ait buluntu ve yapılar bu çalışmaların insan zekasıyla, tasarımlanarak, insan yapımı birtakım araçlarla doğal malzemeye etkide bulunularak çeşitli düzeylerde niteleyebileceğimiz bir ustalıkla yapıldığını kanıtlamaklardır.

Tarih öncesi, sanat olarak nitelediğimiz insanlık üretimleri, özet bir yorumda bir imgenin, çeşitli değere sahip estetik bir yapıda işlev ve iletişim amacı ile yapılmış halidir.

“Estetik değerlendirme o kadar muğlaktır ki günümüz Batı standartlarında çizim tekniği çok “iyi” olmasa da herhangi bir imgenin doğuştan gelen bir estetik dürtünün ürünü olduğu söylenebilir” (Lewis, 2015: 49).

Kendine ait üslubu ile doğal malzemeleri teknik seviyede araştırmış ve kullanmıştır. Kendi konusu ve malzemesi içinde doğal teknik öncelikleri yapısı içinde deneyimlemektedir. Malzemeye ait doğal biçimleri birçok bakımdan eserinin içine dahil edebilmiştir.

Bu çalışmanın, problemi, ilkel (primitiv) nitelemesi ile andığımız Tarih Öncesi döneme ait insan üretimlerinin özelliklerini ortaya koyarak, günümüz estetik estetiğinin argümanları ile değerlendirebilmektir. Bu sayede, “ilkel” kavramının, biçimlerin yapılma örüntüleri veya tekniğinin estetiği hakkında olup olmadığı anlaşılmalı çalışılacaktır.

‘İlkel sanat’ olarak isimlendirilen, tarih öncesine sanata ait buluntular, bu çalışmaların insan tasarımı olduğunu kanıtlamaktadır. Tarih öncesi “ilkel sanata” ait, basit, sembolik, minimal, simgesel aktarım olarak düşünüldüğünde, üretimlere ait duyarlılık ile günümüz sanatın estetik değerleri bakımından okumalar yapılabilir mi?

Tarih öncesi, görsel üretimlerin, biçim dili tercihi veya zorunluluğu olarak, çocuksu, sembolik, sade, indirgenmiş bir biçim dili, günümüz sanatçıları tarafından da kullanılabilir.

¹ “Pek çok sanat yapıtı bizi farklı şekillerde etkiler. Hislerimiz yalnızca biçimler değil, bu biçimler ve insanların fikir dünya-ları arasında var olan birliğin etkisi altındadır. Diğer bir deyişle biçimler, eski deneyimleri anımsattıkları ya da başlı başına bir imge olma niteliğine sahip olduklarından dolayı da bir anlam barındırabilirler. Böylece alınan hazza başka bir boyut katılmış olur; biçim ve anlam bir araya gelerek zihni gündelik duyum-samaların ötesinde bir seviyeye taşır. Güzel bir heykelin, resmin, bestenin, tiyatronun veya pandomimin bizim için etkileyciliği, ilkel sanat için de en az bu sanat türleri kadar geçerlidir.” (Boaz, 2021: 25).

Tarih Öncesi Sanat

Resim 1: 19,000 years ago Lascaux

Modern Sanat

Resim 2: Pablo Picasso, The Black Bull, Lithograph on ivory wove paper, 40.5cm × 59.9cm April 20, 1947

Uzmanlar tarafından korkulardan korunmak, büyü² yapmak amacıyla yapılmış olduğu iddia edilen «ilkel sanat» böyle bir kategorizasyon dışında da kalır. Bu çalışmalar üsluplaştığı gibi aynı zamanda biçimsel dilde de ustalaştığı birçok örnek vardır (Resim 1).

Amatör bir yaklaşım olduğunu iddia edemeyeceğimiz bu üretimlerin amaçları; bireyi barındırmaz ve kolektif bir amacın kapsamındadır. “İlkel toplumlarda bireye kabile, grup ya da sürü tümüyle egemen olur ve birey topluluğun buyruklarına, geleneklerine, toplumun kanılarına kölece bir edilgenlikle boyun eğer; ona büyü yapılmıştır adeta.” (Malinowski, 1998: 9).

İnsanın dünya ile kurduğu ilişkiler doğal çevresinden ibaret değildir. Ve onun hayalleri ile baş başa bırakan hayallerini tasarlayan bir durumda olduğu iddia edilebilir. İnsan, bu dönem de,

² “Duvar sanatının hayvan biçimleri şimdi çok güçlü, akıcı çizgiler ve zengin renklerle ustalık kazanmıştır; hayvanlara o zamana kadar görülmeyen bir gözle bakılmakta ve mükemmel eğitim görmüş eller çalışmaktadır. Bu sanat büyüydü.” (Campbell, 1995: 372).

hayatta kalabilmek için doğayla, mücadele halindedir. Büyü, tapınma, korkulardan korunmak, amacı ile soyut veya somut birtakım varlıklarla iletişim kurma amacı vardır, yapılan biçimlerin, somut ve soyut varlıklar üzerinde etkisi olduğu-olacağı düşüncesi vardır denilebilir.

Günüm Sanatında Etkileri

Tarih öncesi döneme ait biçimlerin anlatım dilini kullanan bir ifade tarzı bazı sanat akımları, sanatçılar ve karma yöntemlerle tercih edilebilmektedir. Görsel sanatlar kapsamında, anlatım dili örneklenen, esinlenen, alıntılanılan biçim üretimleri, oldukça fazladır. Yalın olmak da birçok bakımdan günümüz sanatçılarının anlatım dillerinde tercih ettikleri bir yoldur. Bu üretimler, kompleks ve karmaşık ilişkilerden uzak ve biçimleri en sade haliyle ifade etmişlerdir.

Tarih öncesi sanat üretimlerinin ilk olması ve naif, sanat eğitimi almamış kişiler tarafından yapılmış olması birçok bakımdan farklı sanatçı ve sanatsever için ilgi çekici de olabilir. Yalınlık basitlik imgelere ait özet birtakım simgesel nitelemeler bizler için son derece etkili bir estetik his uyandırabilmektedir. Burada can alıcı nokta «ilk durumdaki» ilkel sanatın estetik bir duyumsama sağladığı gerçeğidir.³ Resim 2’de gösterilen Pablo Picasso’ya ait eser, biçimin aktarılması, soyutlama, simgeleştirme bakımından tarih öncesi sanata öykünür durumdadır. Yukarıdaki tartışmasını yaptığımız tanımlamalara rağmen, bugün kötücül çalışmalar, amatör çalışmalar nedir? Sorusunun cevabı, günümüz estetiği bakımından somut cevaplara sahip değildir. Günümüz sanatında amatör çalışmaların izleyici ve eleştirmenlerce de birçok bakımdan incelmeye değer bulunabildiğini de bilmekteyiz.

Simgesel ve Sembolik Olan

Göbeklitepe Kült alanındaki çizim, rölyef ve heykellerin, imgeye ait simgesel betimleme sorunlarını çözdüğü ve biçimsel olarak imgeyi son duruma getirdiği düşünülmelidir. İşlevsel çalışma simgesel olarak Tilki’ye ait bir soyutlamadır. Simgesel tavır, hayvan bedenine ait önemli parçaların gövde ile yorumlanması biçimlere ait ayıklamalar ile gerçekleşmektedir.

Bir kült alanına yapılan rölyef aynı biçimin kült alanında tekrar ve tekrar yapılması enteresandır. Kült alanını tanımlayan simgelerden birisi, tilki biçimidir. Sanatçı için izleyicide etkide bulunmak ve sembolize ettiği kült alanının işlevine, gönderme yapması simgeselliğin yetkinliğini göstermektedir (Resim 3-4).

Göbeklitepe Kült Alanı Figürleri

Göbeklitepe Kült alanında, buluntular kapsamında, tek bir doğurganlık rölyefi vardır. Memeli eril avlanabilir hayvanlar, Aslan, keçi, domuz, panter yaban domuzu yaban atı, ayı, akbaba, yılan, tilki, turna, akbaba, yabani eşek, yabani sığır, böcek, kırkayak, akrep, leopar, sürüngenlere ait görüntülerin olduğu bildirilmektedir.

Erkek ayin hayvanlarının insan figürleri üzerinde rölyef, çizim olarak gösterilmesi vardır. Ritüeller iletişim aracı haline gelmiş bir dizgedir.

³ “Altamira’da büyük boğalar - nerdeyse nefes alıyorlardır, çok canlıdır- tavandadırlar.” (Campbell, 1995: 373).

Resim 3: Göbeklitepe Tilki, Detay

Resim 4: Göbeklitepe Tilki, Detay

SONUÇ VE YORUMLAR

Tarihöncesi döneme ait ilkel sanatın iletişim değeri olan, estetik bir yapı sunabildiği görülmektedir. Bu dönem sanatının, estetik olmadığını ileri sürmek tartışma doğurmalıdır. Bu, çalışmaların temel amacı soyut veya somut birtakım varlıklarla iletişim kurma amacıdır. Göbeklitepe Kült alanındaki “Tilki figürü” üzerinden bir yorumlama yapılırsa:

Figür birden fazla kez yapılmış ve temel özellikleri çok yakın olarak aktarılmıştır. Biçim, soyutlama olarak indirgenmiş, basitleştirilmiştir. Basit karmaşık olmayan; bir yapıya sahiptir. Tilkiyi, simgesel olarak aktarmak için ‘biçim dili’ oluşturulmuştur. İnce detaylar, malzeme, araç ve teknik deneyimsizlikten, gösterilmemiştir. Simge dili, amacı da biçimin sadeleşmesinde rol almış olabilir. Simge dilinde, “işlevsel” bir amaç güdülmüş ve döneme ait ustaca bir aktarımdır. Sanatçı için izleyicide etkide bulunmak ve sembolize ettiği kült alanın manasına gönderme yapması simgeselliğin başarısını göstermektedir.

İmgeye ait biçim, soyutlanarak en gerekli biçimlerin ön plana çıkarıldığı simgeci tavır görülmektedir. Simgeci tavır kafa, beden parçaları biçimlere göre yön alır ve uygulayan bakımından detaylar azaltılmıştır. İmgenin bir simge halinde canlıya gönderme içeren “anlatım dili” hareket ve ritme sahiptir. Simetrinin kullanılışı az veya çok, estetik bir duyarlılığı göstermektedir. İnsan olarak düşünebileceğimiz kaya yontular üzerinde, av hayvanlarının betimlemesi insan ile hayvan arasındaki hiyerarşiyi göstermektedir. Tarih öncesi sanatlar ait imgeler, malzemeye yansıtılırken soyutlanmıştır. Biçim ve çizgi önceliklidir. Çizgi ön planda ve görüntüyü çağrıştıran simgesel tavra sahip ve güzeldir.

Tarih öncesi sanat, estetik, teknik ve deneyim olarak kendi içinde yeterince üsluplaşmamış, uygulama ve biçim aktarma yöntemi bakımından olgunlaşmamış olabilir. Ancak, tarih öncesi döneme ait bu üretimler estetik duyarlılığa sahip insanlar tarafından üretilmiştir.

KAYNAKÇA

- Lewis, D. J.(2015) Mağaradaki Zihin, Yapı Kredi Yayınları
Campbell, J. (1995) İlkel Mitoloji, Tanrının Maskeleri, İmge Yayın
Malinowski, B. (1998) İlkel Toplum, Öteki Yayınevi, Ankara
Boas, F. (2021) İlkel Sanat, Ayrıntı yayınları, İstanbul

Resim Kaynakçası

- Resim 1: <https://archeologie.culture.gouv.fr/lascaux/en>
Resim 2: <https://www.artic.edu/artworks/83649/the-black-bull>
Resim 3: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:G%C3%B6bekli_Tepe_Pillar.JPG
Resim 4: <https://azariablog.com/2015/06/05/is-there-evidence-of-domesticated-dogs-at-gobekli-tepe/>